

CRNO JE VAŽNO

*Uzbude me maštarije što se svijaju
Oko tih slika, čvrsto ih uhvate:
Pojam nekih bezgranično blagih
Stvari što bezgranično pate.*

T. S. Eliot, iz „Preludijuma, IV” (Eliot, 1978)

U ovim poglavljima¹ zalažem se za proširivanje proučavanja američke književnosti na jedan, nadam se, veći obim. Želim da nacrtam mapu, takoreći, kritičke geografije i da pomoću nje otvorim onoliko prostora za otkrivanje, intelektualne avanture i detaljno istraživanje koliko je to omogućilo prvobitno mapiranje Novog sveta – bez mandata za osvajanje. Nameravam da izložim privlačan, plodonosan i provokativan kritički projekt, neopterećen snovima o subverziji ili okupljanju pod zidinama tvrđave.

Želim da bude jasno od početka da ovome ne pristupam isključivo, pa čak ni pretežno kao književna kritičarka. Kao čitateljka (pre nego što sam postala spisateljica) čitala sam onako kako su me naučili. Ali kao spisateljici knjige su mi se otkrivale na vrlo drugačiji način. U tom svojstvu moram položiti ogromno poverenje u svoju sposobnost da zamišljam druge i spremnost da svesno stupim u one opasne oblasti koje drugi za mene mogu predstavljati. Privlači me kako to rade svi pisci: način na koji Homer predstavlja kiklope koji proždiru srca tako da se naša srca ispune sažaljenjem; način na koji nas Dostojevski intimno veže sa Svidrigajlovom i knezom Miškinom. Osećam strahopoštovanje pred autoritetom Foknerovog Bendžija, Džejmsove Mejsi, Floberove Eme, Melvilovog Pipa, Frankenštajna Meri Šeli – svako od nas može proširiti ovaj spisak.

Zanima me ono što pokreće i omogućava taj proces stupanja u ono od čega smo otuđeni – i ono što onemogućava taj pohod, za ciljeve fikcije, u uglove svesti koji se kriju daleko van dosega piščeve mašte. Moje zanimanje zahteva da razmišljam o tome koliko mogu biti slobodna kao afroamerička spisateljica u svetu koji je temeljno obeležen rodovima, seksualnošću i rasama. Kad razmišljam o (i u mislima se rvem sa) punim implikacijama svoje situacije, to me tera da razmotrim šta biva kad drugi pisci rade unutar društva koje je u velikoj meri i istorijski određeno rasama. Za njih, kao i za mene, zamišljanje ne predstavlja samo gledanje ili posmatranje; niti je to prenošenje nepromenjenog samog sebe u drugoga. To je, radi obavljanja ovog posla, *postajanje*.

Moj projekat izrasta iz oduševljenja, ne iz razočaranja. Izrasta iz onog što znam o tome kako pisci preobražavaju vidove svoje društvene utemeljenosti u vidove jezika, i o tome kako pričaju druge priče, vode tajne ratove, ocrtavaju razne vrste rasprava prisutnih u njihovom tekstu. I izrasta iz moje uverenosti u to da pisci uvek znaju, na nekom nivou, da to čine.

¹ Autorka misli na svoju knjigu *Playing in the Dark* u kojoj se nalazi i ovaj esej. (Prim. red.)

Već neko vreme razmišljam o validnosti i ranjivosti izvesnog niza pretpostavki koji se uobičajeno prihvata među književnim istoričarima i kritičarima i prenosi kao „znanje”. To znanje podrazumeva da četiristogodišnje prisustvo najpre Afrikanaca, zatim Afroamerikanaca u Sjedinjenim Državama nije prodrlo u tradicionalnu, kanonsku američku književnost, nije na njoj ostavilo traga niti ju je uobličilo na bilo koji način. Ono pretpostavlja da to prisustvo – koje je oblikovalo naciju, Ustav i čitavu kulturnu istoriju – nije ostvarilo nikakvu značajnu ulogu ni uticaj u poreklu i razvoju književnosti koja pripada toj kulturi. Štaviše, takvo znanje pretpostavlja da osobenosti naše nacionalne književnosti potiču iz osobenog „amerikanstva” koje je odvojeno od tog prisustva i ne može mu se pripisati. Čini se da postoji manje ili više prećutno slaganje među književnim stručnjacima, pošto je američka književnost očigledno zabran kojim gospodare stanovišta, duh i moć belaca, da ta stanovišta, moć i duh nemaju nikakve veze sa prevladajućim prisustvom crnaca u Sjedinjenim Državama i da su odvojeni od njega. Ta tvrdnja se izriče o populaciji koja je prethodila svakom poznatom američkom piscu i smatram da je to jedna od najpodmuklijih sila koja radikalno pogađa književnost u ovoj zemlji. Razmatranje ovog prisustva crnaca suštinski je važno za svako razumevanje naše nacionalne književnosti i ne sme se dozvoliti da ostane na dalekom obodu književne imaginacije.

Te spekulacije navele su me da se zapitam nisu li glavne i toliko hvaljene osobine naše nacionalne književnosti – individualizam, muževnost, društveni angažman nasuprot istorijskoj izolaciji; oštra i dvosmislena moralna problematika; tema nevinosti udružena s opsednutošću prikazivanjem smrti i pakla – zapravo reakcije na mračno, uporno, značajno prisustvo Afrikanista. Sinulo mi je da sâm način na koji se američka književnost izdvaja kao koherentna celina postoji zahvaljujući toj nesmirenoj i uznemirujućoj populaciji. Baš kao što su za formiranje nacije bili nužni kodiran jezik i svrhovita ograničenja u suočenju s rasnim licemerjem i moralnom slabošću koji počivaju u njenom srcu, tako je i književnost, čije se temeljne osobine prenose u dvadeseti vek, reprodukovala tu potrebu za kodovima i ograničavanjem. Po značajnim i naglašenim izostavljanjima, iznenađujućim protivrečnostima, snažno nijansiranim sukobima, po načinu kako su pisci ispunjavali svoja dela znakovima i telima tog prisustva – vidi se da je pravo ili izmišljeno prisustvo Afrikanista imalo suštinski značaj za njihovo osećanje amerikanstva. I to se vidi.

Moja radoznalost u pogledu porekla i književne upotrebe ovog pažljivo osmatranog i pažljivo izmišljenog prisustva Afrikanista preraslo je u neformalno izučavanje onoga što nazivam američkim afrikanizmom. To je istraživanje načina na koji su u Sjedinjenim Državama konstruisani prisustvo ili persona nebele, Afrikancu slične osobe (Afrikaniste), kao i imaginativnih svrha u koje je to izmišljeno prisustvo upotrebljeno. Koristim naziv afrikanizam ne u smislu šireg polja znanja o Africi, na šta misli filozof Valentajn Mudimbe kada koristi tu reč, niti u smislu raznolikosti i složenosti afričkih stanovnika i njihovih potomaka koji su naselili ovu zemlju. Naprotiv, koristim ga kao naziv za denotativno i konotativno crnaštvo koje su afrički narodi počeli da označavaju, kao i za

čitav niz stanovišta, pretpostavki, čitanja i pogrešnih čitanja koji prate evrocentrično izučavanje tih ljudi. Ta reč koristi se kao trop bez mnogo uzdržljivosti. Kao pogubni virus u okviru književnog diskursa, afrikanizam je postao, u evrocentričnoj tradiciji kojoj američko obrazovanje daje prednost, kako način govora o pitanjima klasa, seksualnih sloboda i represije, uspostavljanja i vršenja moći i meditacija o etici i odgovornosti, tako i način njihovog policijskog regulisanja. Jednostavnim demonizovanjem i postvarivanjem segmenta boja na paleti, američki afrikanizam omogućava da se kaže i ne kaže, da se pripiše i obriše, da se pobegne i pristupi, da se odglumi i reaguje, da se istorizuje i učini vanvremenim. On pruža način za promišljanje haosa i civilizacije, žudnje i straha, i mehanizam za testiranje problema i darova slobode.

Sjedinjene Države, razume se, nisu jedinstvene u toj konstrukciji afrikanizma. Južna Amerika, Engleska, Francuska, Nemačka, Španija – kulture svih tih zemalja učestvovala su u stvaranju „izmišljene Afrike” i doprinele nekom njenom vidu. Nijedna od njih nije bila u stanju da sebe zadugo ubedi u to da se kriterijumi i znanje mogu javiti izvan kategorija dominacije. Među Evropljanima i evropeizovanima, taj zajednički proces isključivanja – pripisivanja određenja i vrednosti – odveo je do popularnog i akademskog shvatanja da je rasizam „prirodan”, mada neprijatan fenomen. Međutim, književnost skoro svih tih zemalja sad je na meti stalnih kritika zbog rasno usmerenog diskursa. Sjedinjene Države predstavljaju zanimljiv izuzetak, mada se ističu time što su najstarija demokracija u kojoj je crnačka populacija pratila bele doseljenike (ako se može upotrebiti ta reč) i u mnogim slučajevima im prethodila. Ovde, u tom središtu, sa svojim osobenim formulacijama, i u odsustvu istinskog znanja ili nepristrasnog istraživanja o Afrikancima i Afroamerikancima, pod pritiscima ideoloških i imperijalističkih izgovora za potčinjavanje, pojavila se američka varijanta afrikanizma: snažno podstaknuta, veoma upotrebljiva, prijateljski ugodna za jačanje ega i sveprožimajuća. Iz odličnih državnih razloga – zato što su evropski izvori kulturne hegemonije bili posejani, ali još ne valorizovani u novoj zemlji – proces organizovanja američke koherentnosti kroz afrikanizam koji se udaljava postao je način delovanja nove kulturne hegemonije.

Ove napomene ne treba tumačiti prosto kao napor da se fokus afroameričkih studija pomeri na drugo mesto. Ne želim da menjam jednu hijerarhiju da bih uspostavila drugu. Istina je da ne želim da podstičem one totalizujuće pristupe afroameričkim studijama čiji je jedini pokretač zamena dominacija – da se dominantne evrocentrične studije zamene dominantnim afrocentričnim studijama. Zanimljivije je šta uopšte omogućava intelektualnu dominaciju; kako se znanje transformiše od invazije i osvajanja u otkrovenje i izbor; šta pokreće i uobličava književnu imaginaciju i koje to snage pomažu uspostavljanju kritičkih parametara.

Iznad svega me zanima kako su se kamuflirali prikriveni ciljevi u kritici i pritom osiromašili književnost koju ta kritika proučava. Kritika kao oblik znanja sposobna je da oduzme književnosti ne samo njenu implicitnu i eksplicitnu ideologiju, nego i njene ideje; ona može da obezvredi težak, naporan trud koji pisci ulažu da stvore umetnost koja postaje i ostaje deo ljudskog krajolika i značajna je unutar njega. Važno je uvideti koliko

je afrikanizam neodvojiv, ili bi to trebalo da bude, od književnokritičkih razmatranja i zlonamernih, složenih strategija korišćenih za njegovo brisanje i uklanjanje.

Od najveće je važnosti da utvrdimo šta je afrikanizam postao za književnu imaginaciju i kako je funkcionisao u njoj, jer nam to može omogućiti da otkrijemo, potankim ispitivanjem crnačkog identiteta u književnosti, prirodu – čak i uzrok – belaćkog identiteta u književnosti. Čemu to *služi*? Kakvu ulogu u konstrukciji onoga što se uopšteno opisuje kao „američko” igraju izmišljanje i razvijanje belaćkog identiteta? Ako takvo istraživanje ikada dostigne zrelost, može nam omogućiti da pristupimo jednom dubljem čitanju američke književnosti – čitanju koje nam sada nije u potpunosti dostupno, a jedan od važnih razloga za to, čini mi se, jeste proračunata nezainteresovanost najvećeg dela književne kritike za ova pitanja.

Jedan verovatan razlog za malu količinu kritičkog materijala u vezi sa tom širokom i važnom temom jeste u tome što, u rasnim pitanjima, prećutkivanje i izbegavanje oduvek vladaju književnim diskursom. Izbegavanjem je stvoren drugi, zamenski jezik kojim su ta pitanja šifrovana, čime je sprečena otvorena rasprava. Situaciju otežava tremor koji pogađa diskurs o rasi. Dodatno ga komplikuje činjenica da se navika ignorisanja rase smatra ljubaznim, čak širokogrudim, liberalnim gestom. Ako je primetimo, onda priznajemo jednu već diskreditovanu razliku. Ako prećutkivanjem iznuđujemo njenu nevidljivost, time crnačkom telu dozvoljavamo takvo učešće u dominantnom kulturnom telu koje ne baca senku. Prema toj logici, svi instinkti lepog vaspitanja *protive se primećivanju* i sprečavaju zrelu raspravu. Upravo taj koncept književnih i akademskih normi ponašanja (koji dobro funkcionišu u književnoj kritici, ali u drugim disciplinama niti iznosi niti se ka njemu upućuju verodostojne tvrdnje) okončao je rok trajanja nekih ranije visoko cenjenih američkih pisaca i zatvorio pristup značajnim uvidima u njihova dela.

Međutim, te norme ponašanja su nežne stvarčice o kojima moramo promisliti pre nego što ih odbacimo. Nepoštovanje tih finih manira može odvesti do zapanjujućih iskaza naučne neobjektivnosti. Godine 1936, jedan američki naučnik koji je proučavao korišćenje takozvanog crnačkog dijalekta u delima Edgara Alana Poa (kratak članak, očigledno ponosan na svoju rasnu uravnoteženost), započinje ovako: „Uprkos tome što je odrastao uglavnom na Jugu i što je proveo neke od svojih najplodnijih godina u Ričmondu i Baltimoru, Po nema mnogo toga da kaže o crnji” (Campbell, 1936: 106).

Iako znam da ova rečenica spada u onovremeni pristojan govor, da se smatralo da je „crnja” prihvatljivija reč nego „crnčuga”, grimasu koju sam napravila kad sam je pročitala sledilo je uznemireno nepoverenje prema sposobnostima tog naučnika. Ako se čini da nije fer vraćati se u tridesete godine da nađemo primere takvih grešaka koje se javljaju kad se odbace izvesni maniri učtive represije, uveravam vas da su i danas česti jednako grozni primeri tog fenomena.

Još jedan razlog ovog vrlo dekorativnog vakuuma u književnom diskursu o prisustvu i uticaju afrikanističkih naroda u američkoj kritici jeste obrazac razmišljanja o rasizmu u kontekstu njegovih posledica po žrtvu – tako što se on uvek definiše asimetrično iz perspektive posledica koje ostavlja na predmet rasističke politike i stavova. Mnogo vremena i intelektualnog truda uloženo je u raskrinkavanje rasizma i užasnih posledici-

ca koje ostavlja na svoje mete. Postoje stalni, mada nesigurni liberalni napori da se ove stvari zakonski regulišu. Takođe, postoje snažni i ubedljivi napori da se analizira poreklo i izmišljanje samog rasizma, koji se suprotstavljaju pretpostavci da je to neizbežan, trajan i večan deo svih društvenih krajolika. Ne želim da nipodaštavam ta istraživanja. Upravo zahvaljujući njima se i ostvaruje ma kakav napredak u pitanjima rasnog diskursa. Ali tom već renomiranom izučavanju treba da se pridruži još jedno, podjednako važno: o učinku rasizma na one koji ga sprovode. Mučno je i vrlo upadljivo koliko se izbegava i ne analizira efekat rasizma na onog ko ga iskazuje. Ovde predlažem ispitivanje posledica pojmova rasne hijerarhije, rasnog isključivanja i rasne ranjivosti i dostupnosti na necrnce koji su izražavali, istraživali, menjali te pojmove ili im se suprotstavljali. Vredna su izučavanja koja se bave umom, imaginacijom i ponašanjem robova. Ali jednako je vredan ozbiljan intelektualni napor da shvatimo šta rasna ideologija čini umu, imaginaciji i ponašanju gospodara.

Ovim oblastima pristupali su istoričari, kao i sociolozi, antropolozi, psihijatri i neki izučavaoci komparativne književnosti. Književni stručnjaci počeli su da postavljaju ta pitanja u raznim nacionalnim književnostima. Hitno je potrebno da se ista takva pažnja obrati na književnost one zapadne zemlje koja ima jednu od najžilavijih afrikanističkih populacija na svetu – populaciju koja je oduvek imala neobično intimnu i uznemirujuće odvojenu egzistenciju unutar dominantne populacije. Kada se rasna pitanja pronađu u američkoj književnosti i kad se na njih skrene pažnja, kritička reakcija obično je bila na nivou humanističke panaceje – ili na nivou odbacivanja uz etiketu „političko”. Izbacivanje političkog aspekta iz intelektualnog života je žrtva koja se pokazala skupom. To brisanje smatram nekom vrstom drhtave hipohondrije koja stalno samu sebe leči nepotrebним hirurškim intervencijama. Kritika koja mora da insistira na tome da književnost nije samo „univerzalna”, nego je i „slobodna od rasa”, rizikuje da lobotomizuje tu književnost i umanjuje značaj kako te umetnosti, tako i umetnika.

Može mi se prebaciti da u ovom istraživanju imam lične interese, da iz ovako uobličnog ispitivanja, zato što sam Afroamerikanka i spisateljica, mogu izvući i druge koristi osim intelektualnog ispunjenja. Moraću da prihvatim rizik takvih optužbi, jer ovo pitanje je suviše važno: ni crni ni beli američki pisci, u društvu koje je u potpunosti rasno ustrojeno, ne mogu umaći od rasno uobličnog jezika, a trud koji pisci ulažu da imaginaciju oslobode krutih zahteva tog jezika je komplikovan, zanimljiv i definiše ih.

Poput hiljada strastvenih čitalaca koji ne spadaju u akademski svet, neki moćni književni kritičari u Sjedinjenim Državama nikad nisu pročitali, i ponosno to ističu, *nijedan* afroamerički tekst. Izgleda da im to nije nimalo naškodilo, nije im nametnulo nikakva primetna ograničenja u polju njihovog rada ili uticaja. Izgleda mi, a imam mnogo dokaza koji podržavaju takvo mišljenje, da će oni i dalje biti jednako uspešni, bez ikakvog poznavanja afroameričke književnosti. Fascinantno je, međutim, posmatrati kako u svom bogatom proučavanju književnosti uspevaju *da ne vide* značenje gromovitog, teatralnog prisustva crnog surogatstva – tog formativnog, stabilizujućeg i uznemirujućeg elementa – u književnosti koju izučavaju. Zanimljivo je, a ne iznenađuje to što arbitrima kritičke moći u američkoj književnosti kao da prija sopstveno nepoznavanje afroameričkih

tekstova, čak uživaju u njemu. No, iznenađuje to što se njihovo odbijanje čitanja crnih tekstova – odbijanje koje ne izaziva nikakvo uznemirenje u njihovom intelektualnom životu – ponavlja kad iznova čitaju tradicionalna, priznata književna dela vredna njihove pažnje.

Moguće je, na primer, naširoko čitati naučne radove o Henriju Džejsmu i nikad ne naići čak ni na pomen, kamoli na zadovoljavajuću analizu one crnkinje koja podmazuje okretanje zapleta i postaje delatni faktor moralnog izbora i značenja u romanu *Ono što je Mejni znala*. Nikad nam se ne nudi čitanje „Zveri u džungli” u kojoj se takva predstava sledi do zaključka koji mi se čini logičnim. Teško je setiti se ijednog aspekta *Tri života* Gertrude Stajn koji nije obrađen, osim eksplorativnih i eksplanativnih ciljeva koje namenjuje onoj crnkinji koja igra glavnu ulogu u tom delu. U potpunosti se previđaju urgentnost i anksioznost s kojima Vila Kader prikazuje crnačke likove; uopšte se ne pominje problem koji izaziva rasa u tehnicima i uverljivosti njenog poslednjeg romana, *Safira i robinja*. Ti kritičari ne nalaze nikakvo uzbuđenje ni značenje u tropima tame, seksualnosti i žudnje kod Ernesta Hemingveja, niti u ulogama koje daje crncima. Ne uviđaju vezu između Božje milosti i afrikanističkog „drugog” kod Flaneri O’Konor. Uz malobrojne izuzetke, kritička literatura o Fokneru glavne teme tog pisca svodi na diskurzivne „mitologije”, a njegova poznija dela – gde su u centru pažnje rasa i klasa – tretira kao manje bitna, površna ostvarenja autora u opadanju snage.

Poučnu paralelu ovoj tvrdoglavoj akademskoj nezainteresovanosti čini vekovno istorijsko slepilo prema feminističkom diskursu i načinu na koji se čitaju (ili ne čitaju) žene i ženska pitanja. Upadljivo seksistička čitanja su u opadanju, a tamo gde ih još ima nemaju mnogo efekta, zahvaljujući tome što žene uspešno prisvajaju sopstveni diskurs.

Nacionalne književnosti, kao i pisci, snalaze se najbolje što mogu s onim što imaju. Ipak, čini se da naposletku opisuju i upisuju ono što je zaista naciji na umu. Najvećim delom, književnost Sjedinjenih Država uzela je kao svoju prevashodnu temu arhitekturu *novog belca*. Mada sam razočarana nezainteresovanošću književne kritike prema ispitiivanju obima zanimanja za tu temu, ipak imam uvek kome da se okrenem: samim piscima.

Pisci spadaju u najosetljivije, intelektualno najanarhičnije, najreprezentativnije, istraživanju najsklonije umetnike. Sposobnost pisaca da izmaštaju ono što nisu oni sami, da se srode s nepoznatim i da ono što je blisko učine tajanstvenim predstavlja svedočanstvo njihove moći. Jezici koje koriste i društveni i istorijski kontekst u kojima ti jezici proizvode značenje jesu posredni i neposredni pokazatelji te moći i njenih ograničenja. Dakle, upravo kod njih, stvaralaca američke književnosti, tražim objašnjenja o stvaranju i posledicama afrikanizma u Sjedinjenim Državama.

Moja rana čitalačka pretpostavka bila je da crnci znače malo ili ne znače ništa u imaginaciji belih američkih pisaca. Osim kao žrtve povremenog naleta malarije, osim kao nosioci lokalne boje ili daha uverljivosti, ili da učine neki moralni gest, da dodaju humora ili malo patosa, crnci se uopšte nisu pojavljivali. Smatrala sam da je to odraz marginalnog dejstva crnaca na živote likova u delu, kao i na piščevu stvaralačku maštu. Bi-

lo bi apsurdno i nepošteno zamišljati ili pisati drugačije, razmeštati crnce po stranicama i scenama knjige kao po nekoj zvanično određenoj kvoti.

Ali onda sam prestala da čitam kao čitateljka i počela da čitam kao spisateljica. Živeći u rasno artikulisanom i zasnovanom društvu, sigurno nisam bila jedina koja reaguje na taj vid američkog kulturnog i istorijskog stanja. Počela sam da uviđam kako se književnost koju obožavam, književnost koja mi se gadi, ponaša u susretu s rasnom ideologijom. Američka književnost nije mogla izbeći da je taj susret ne uobličiči. Da, želela sam da identifikujem trenutke kad je američka književnost bila saučesnica u stvaranju rasizma, ali podjednako je važno to što sam htela da vidim kada književnost eksplodira i podriva ga. Ipak, to su bile manje brige. Mnogo je važnije bilo da promislim o tome kako su se afrikanističke persone, narativ i idiom kretali i obogaćivali tekst na samosvesne načine, da razmotrim šta je taj angažman značio za rad piščeve imaginacije.

Kako se književni izričaj uobličava kad pokušava da zamisli afrikanističkog drugog? Gde su znaci, kodovi, književne strategije osmišljeni da obezbede taj susret? Šta uključivanje Afrikanaca ili Afroamerikanaca čini književnom delu i za njega? Kao čitateljka, uvek sam pretpostavljala da se ništa ne „dešava”: Afrikanci i njihovi potomci nisu bili, ni na koji bitan način, *prisutni*; a i kad jesu, činili su dekoraciju – služili su za prikaz tehničke veštine okretnog pisca. Pretpostavljala sam, pošto autor nije crnac, da se pojavu afrikanističkih likova ili narativa ili idioma u knjizi ne može *ticati* ničega drugog osim „normalnog”, nerasnog, iluzornog belaćkog sveta koji sačinjava fikcionalnu pozadinu. Razume se, nijedan američki tekst ove vrste o kojoj govorim nikada nije napisan za crnce – baš kao što *Čiča Tomina koliba* nije napisana da je pročitata čiča Toma i da na njega utiče. Kao spisateljica koja čita, uvidela sam nešto očigledno: tema sna jeste onaj koji sanja. Stvaranje afrikanističke persone je refleksivno; izvanredna meditacija o sopstvu; moćno istraživanje strahova i želja koje počivaju u autorskom nesvesnom. To je zapanjujuće razotkrivanje žudnje, užasa, zbunjenosti, stida, velikodušnosti. Potrebno je da čovek uloži veliki trud da to *ne bi* video.

Kao da sam gledala u akvarijum – zlatna krljušt klizi i promine, zeleni vrh, bela pruga koja se pruža iza škrga; zamkovi na dnu, okruženi kamenčićima i malenim, tananim zelenim listovima; jedva namreškana voda, zrnca otpada i hrane, mirni mehurići koji putuju ka površini – i iznenada sam videla akvarijum, tu providnu (i nevidljivu) strukturu koja omogućava da uređeni život u njoj postoji unutar velikog sveta. Drugim rečima, počela sam da se oslanjam na znanje o tome kako se knjige pišu, kako dolazi jezik; na osećaj za to zašto pisci odbacuju ili prihvataju izvesne aspekte svog projekta. Počela sam da se oslanjam na svoje razumevanje onoga što lingvistička borba zahteva od pisaca i od njihovog razumevanja onog iznenađenja koje neizbežno prati čin stvaranja. Postali su mi jasno razumljivi očigledni načini na koje Amerikanci odlučuju da govore o sebi, pomoću i u okvirima ponekad alegorijske, ponekad metaforičke, ali uvek potisnute predstave afrikanističkog prisustva.

Ovde veliku važnost pridajem izvesnom namernom kritičkom slepilu – slepilu koje je, da ne postoji, moglo učiniti ove uvide delom našeg rutinskog književnog nasleđa.

Navika, maniri i prikriveni politički ciljevi doprineli su tom odbacivanju kritičkog uvida. Dobar primer predstavlja *Safira i robinja* Vile Kader, tekst koji je kritičkim konsenzusom praktično izbačen iz korpusa američke književnosti.

U velikom delu književnoistraživačkih tekstova o Vili Kader ovaj roman pominje se sa žaljenjem, bez uvažavanja, čak i grubo, s kratkim nabranjem njegovih nedostataka – kojih ima dovoljno. Ali manje se ističu izvor tih nedostataka i konceptualni problemi koje ova knjiga postavlja i predstavlja. Time što se naprosto ustvrđi da je Vili Kader izneverio njen talenat, da joj je percepcija iscrpljena, da joj je slika sužena, izbegava se obaveza pažljivog proučavanja mogućih uzroka neuspeha ove knjige – ako reč „neuspeh” uopšte predstavlja inteligentan termin koji se može primeniti na bilo koje prozno delo. (Kao da su oblasti fikcije i stvarnosti podeljene linijom koja, kad se poštuje, daje mogućnost za pobjedu, ali kad se prekorači, označava neminovnost poraza.)

Čini mi se da „problem” *Safire i robinje* nije u slabosti vizije, niti u tome što predstavlja delo slabijeg uma. Problem je u kritičkom i umetničkom prihvatanju teme romana: moći i slobodi ponašanja koje bela robovlasnica iskazuje prema robinjama. Kako se taj *sadržaj* može podvesti pod neko drugo značenje? Kako možemo priču o gospodarici belkinji odvojiti od razmatranja rase i nasilja prisutnih u osnovnoj postavci priče?

Ako nam se *Safira i robinja* ne dopada niti nam je podsticajna, može biti korisno da otkrijemo zašto. Kao da ova poslednja knjiga – problematična, tiho odbačena knjiga, a veoma važna svojoj autorki – ne govori samo o begu, već je i sama pobjegla iz autorkinog književnog opusa. To je takođe knjiga koja opisuje i upisuje neuhvatljivi beg svog narativa od samog sebe.

Taj beg najpre naslućujemo u samom naslovu, *Safira i robinja*. Robinja na koju se naslov odnosi zove se Nensi. Da je knjigu nazvala „Safira i Nensi”, Vila Kader bi zagazila u opasne dubine. Takav naslov razjasnio bi ono što roman prikriva i odmah bi usmerio pažnju na to, mada čini vredan pokušaj da to valjano obradi: naime, udvorištvo belačkog identiteta. Priča je, ukratko, sledeća.

Safira Kolbert, hendikepirana žena u kolicima koja se oslanja na robove za najintimnije potrebe, uverila je sebe da je muž vara, ili žudi da je vara s tinejdžerkom Nensi, ćerkom njene najodanije robinje. Od početka je jasno da gospodarica Kolbert greši: Nensi je toliko čista da deluje beživotno; gospodar Kolbert je čovek skromnih navika, ambicija i mašte.

Safirine sumnje, koje pothranjuju grozničava mašta i besposlica, razrastaju do nepodnošljivosti. Ona skuje plan. Pozvaće u goste nećaka Martina, povodljivog i razvratnog, i pustiće da stvari krenu svojim tokom: on će zvesti Nensi. Ona organizuje silovanje svoje mlade služavke da bi povratila punu naklonost svog muža, iz razloga koji ostaju nerazjašnjeni.

Te planove ometa Rejčel, Safirina ćerka, koja se udaljila od majke prevashodno usled svojih abolicionističkih stavova, ali takođe i zato, nagoveštava nam se, što Safira ne trpi suprotstavljanje. Upravo Rejčel uspeva da organizuje Nensin beg na Sever, u slobodu, uz

stidljivu pomoć svog oca, g. Kolberta. Dolazi do pomirenja svih belaćkih likova kad ćerka izgubi jedno od svoje dece od difterije, a drugo, na sreću, uspe da se oporavi. Pomirenje dva glavna crnačka lika nastupa u postskriptumu, u kojem se, mnogo godina kasnije, Nensi vraća da poseti svoju ostarelu majku i priča o svom životu posle bega autorki, koja je dete i prisustvuje tom povratku i sreći koji predstavljaju razrešenje zapleta romana. Roman je objavljen 1940, ali oblikom i osećajem podseća na priču napisanu ili doživljenu mnogo ranije.

Ovaj sažetak rđavo predstavlja složenost romana i probleme njegove izvedbe. Smatram da koren i jednog i drugog nije u opadanju spisateljske moći Vile Kader, već u njenom naporu da obradi jednu skoro sasvim zatajenu temu: međuzavisnost u delovanju moći, rase i seksualnosti u borbi jedne belkinje za koherentnost.

Po nekim svojim osobinama, ovo je klasična priča o odbeglom robu: uzbudljiv beg u slobodu. Ali ne saznajemo skoro ništa o mukama te robinje tokom njenog bega, jer je naglasak na Nensinom statusu begunice u domaćinstvu *pre nego što pobegne*. A prava begunica, tvrdi ovaj tekst, jeste robovlasnica. Štaviše, zaplet se otima kontroli autorke i, dok postaje jasno da je i on sâm begunac, suđeno mu je da ukaže na beznadežnost pokušaja da se rasni stavovi izbace iz formulacija belaćkog identiteta.

Beg je središnja tačka Nensinog postojanja na farmi Kolbertovih. Od trenutka kad se prvi put pojavi, prinuđena je da skriva svoja osećanja, misli, pa konačno i svoje telo od progonitelja. U nemogućnosti da zadovolji Safiru, obuzetu ljubomorom prema tanoputim robinjama, takođe su joj uskraćeni pomoć, pouka ili uteha sopstvene majke, Til. Takvo stanje moglo je jedino vladati u robovlasničkom društvu gde gazdarica može računati (a autorka može verovati da čitaocu to ne smeta) na saučesništvo majke u zavođenju i silovanju sopstvene ćerke. Budući da su Tilina odanost gospodarici i odgovornost prema njoj toliko primarne, Safiri uopšte ne pada na pamet, niti joj treba pasti na pamet da Til možda povređuje ili uznemirava nasilje koje se planira za njeno jedino dete. Ova pretpostavka zasniva se na drugoj – da robinje nisu majke; one su „roditeljski mrtve”, nemaju obaveze prema svom potomstvu niti prema sopstvenim roditeljima.

Taj razdor zapanjuje savremenog čitaoca i čini Til neuverljivim i nesimpatičnim likom. U pitanju je problem koji Vila Kader teško uspeva da reši. Ona istovremeno prizna je i odbacuje ovaj u potpunosti neanaliziran odnos majke i ćerke tako što u deseto poglavlje ubacuje potajni razgovor između Til i Rejčel:

Til je pitala tihim, opreznim šapatom: „Ništa nisi čula, gospođice Rejčel?”

„Još nisam. Kad čujem, reći ću ti. Ostavila sam je u dobrim rukama, Til. Ne sumnjam da je već u Kanadi, među Englezima.”

„Hvala ti najlepše, gospođice Rejčel. Ne mogu više da govorim. Neću da me one crnčuge vide kako plačem. Ako je tamo među Englezima, imaće neku šansu.” (Cather, 1940: 249)

Ovaj odeljak kao da dolazi pravo niotkuda, jer na prethodnih stotinak stranica ništa nas nije pripremiло za takvu materinsku brigu. „Ništa nisi čula”, Til pita Rejčel. Sa-

mo to – te tri reči – što znači: je li Nensi dobro? Da li je bezbedno stigla? Je li živa? Da li je neko juri? Sva ta pitanja sadržana su u tom jednom koje ona uspeva da postavi.

Ovaj dijalog okružuje tišina duga četiristo godina. Ona navaljuje iz praznine ovog romana i iz praznine istorijskog diskursa o odnosima i patnji roditelja i dece među robovima. Savremeni čitalac oseća olakšanje kad Til konačno pronade jezik i priliku da postavi to pitanje o sudbini svoje ćerke. Ali sve ostaje samo na tome. A od čitaoca se traži da poveruje da je ćutanje koje okružuje to pitanje, kao i njegovo kašnjenje, uzrokovano Tilinom većom zabrinutošću za svoj status među tamnopusim „poljskim” crnčugama. Očigledno, Vila Kader je osetila da mora napisati tu scenu ne da bi rehabilitovala Til u našim čitalačkim očima, već zato što se u jednom času to ćutanje pretvorilo u nepodnošljivo nasilje, čak i u knjizi punoj nasilja i izbegavanja. Pogledajte samo pritiske koji proizlaze iz teme: potreba da se prikaže verna robinja; snažna privlačnost istraživanja mogućnosti apsolutne moći jedne žene nad telom druge žene; suočavanje s neupitnom pretpostavkom o seksualnoj dostupnosti robinja crnkinja; potreba za uverljivim prikazom beskrajne odanosti osobe od koje Safira zavisi u potpunosti. Na kraju krajeva, upravo ona je *vlasnica* tela te robinje, na način na koji nije vlasnica sopstvenog hendi-kepiranog tela. Ti fiktionalni zahtevi razvlače koherentnost naracije do tačke pucanja. Nije nikakvo čudo što Nensi ne može sama da osmisli svoj beg, već je moraju naterati da preuzme taj rizik.

Nensi mora da krije svoj unutrašnji život od ostalih, neprijateljski nastrojenih robinja i od svoje majke. Odsustvo drugarstva između Nensi i drugih robinja zasniva se na fetišu boje – na privilegiji boje kože koju Nensi uživa jer je svetloputija od ostalih, te izaziva zavist. Odsustvo materinske ljubavi, što je tema koja stalno muči Vilu Kader, povezana je s pretpostavkom o roditeljskoj izolaciji robova. To su bizarne i uznemirujuće deformacije stvarnosti koje obično bezglasno počivaju u romanima koji sadrže afrikaniističke likove, ali Vila Kader ih ne potiskuje potpuno. Lik koji ona stvara istovremeno je begunica unutar domaćinstva i znak sterilnosti prozaističke imaginacije kad nema dostupnog jezika koji bi objasnio ili makar imenovao izvor neuverljivosti.

Zanimljivo je to što drugi glavni uzrok stanja bekstva u kom se Nensi neprestano nalazi jeste u potpunosti uverljiv: to što se nenaoružana suočava s nećakovim seksualnim napadom i što je jedino ona odgovorna za to da se izvuče iz te krize. Njenu ranjivost ne dovodimo u pitanje. Ono što postaje prijatno uzbudljivo u toj grešnoj jurnjavi za nevinošću – po čemu se ovo razlikuje od puke američke varijante *Klarise* – jeste rasna komponenta. Nećaku je sasvim nepotrebno da se udvara Nensi ili da joj laska. Pošto neuspešno proba da je uhvati iza krošnje trešnjevog drveta, on može, i namerava, da naprosto ode tamo gde ona spava. A pošto joj je Safira naredila da spava u hodniku na slamarici, Nensi je prinuđena da se po mraku iskrade i ode u spavaonicu gde će možda, mada ne sigurno, biti bezbedna. Osim Rejčel, koja je proabolicionistkinja, Nensi nema kome drugom da se obrati da bi se požalila, objasnila, usprotivila ili zatražila zaštitu. Moramo prihvatiti njeno potpuno odsustvo inicijative, jer izlazi ne postoje. Ona je bespomoćna – može jedino da upućuje očajne poglede, koji pobuđuju Rejčelinu radoznalost.

Takođe, ne postoji nikakav zakon, ako nećak uspe da izvede silovanje, po kojem bi mogla da se žali. Ako usled silovanja zatrudni, to donosi ekonomsku korist imanju, a ne šteti mu. Ne postoji otac, ili, u ovom slučaju, „očuh” koji bi se usprotivio u Nensino ime, pošto je čast prvo što se tom čoveku oduzima. On je „kopun”,² kaže nam se, koga je Til dobila da više ne bi imala dece i da bi svu svoju pažnju i energiju mogla da upravi na gospodaricu Safiru.

Pošto nema svoj glas, ništavna je, savršena žrtva, Nensi rizikuje da čitaocu bude nezanimljiva. Na čudan način, Safirina spletko, kao i zaplet Vile Kader, ne zavisi od likova i postoji jedino radi samozadovoljstva robovlasnice. To biva očigledno kad razmotrimo koje bi bile posledice uspešno izvedenog silovanja. Prema okvirima zadatim u samom romanu, nema osnova da Safira pomisli da Nensi može biti „uništena” u konvencionalnom smislu. Nema govora o udaji za Martina, Kolberta, ni za koga. Osim toga, zašto bi takvo nasilje učinilo tu robinju neprivlačnom njenom mužu? Po svojoj prilici, baš bi je učinilo privlačnijom. Ako čedna Nensi g. Kolberta dovodi u iskušenje, šta je to u robovlasničkom sistemu što bi ga navelo da odbaci Nensi koja nije čedna?

Takav lom u logici i mašineriji konstrukcije zapleta otkriva snažno dejstvo rase na pripovedanje – i na pripovednu strategiju. Nensi nije samo žrtva Safirine pokvarene, hirvite spletke. Ona postaje nepitana, prisvojena teritorija na kojoj Vila Kader istražuje ono što joj je kao spisateljici od najveće važnosti: bezobzirnu, neograničenu moć belkinje koja sopstveni identitet prikuplja od potpuno dostupnih i uslužnih života afrikaniističkih drugih. Čini mi se da to obezbeđuje koordinate za izuzetno važnu moralnu raspravu.

Ovaj roman nije priča o zloj, osvetoljubivoj gospodarici; to je priča o očajnoj gospodarici. Ona govori o zabrinutoj, razočaranoj ženi osuđenoj da boravi u zatvoru sopstvenog poraženog tela, čiji društveni pijedestal počiva na jakim plećima rasne degradacije; čiji rod je privilegovan zahvaljujući isključivo svojoj boji i čija se moralna poza ruši kao od šale pred važnijom potrebom za samopoštovanjem, iako je izvor tog samopoštovanja obična zabluda. Naime, i Safira je begunica u ovom romanu, posvećena je begu: od mogućnosti da razvije svoju ličnost odrasle osobe i svoju senzibilnost; od sopstvene ženskosti; od majčinstva; od zajednice žena; od svog tela.

Ona beži od nužnosti nastanjivanja sopstvenog tela tako što svu pažnju upravlja na mladu, zdravu i seksualno privlačnu Nensi. Brigu o svom telu predala je u ruke drugima. Na taj način beži svojoj bolesti, propadanju, zatvorenosti u kuću, anonimnosti i fizičkoj nemoći. Drugim rečima, ima slobodnog vremena i instrumenata da konstruiše sopstvo; ali to sopstvo koje konstruiše mora biti – zamislivo je jedino tako – belaćko. Crnačka tela surogati postaju njene šake i stopala, njene fantazije o seksualnom nasilju i intimnosti s mužem i, u nemaloj meri, njen jedini izvor ljubavi.

Ako se afrikaniistički likovi i njihovo stanje uklone iz teksta *Safire i robinje*, nećemo imati usamljenu ili usplamtelu gospođicu Havišam. Nemamo ništa: nikakav poremeće-

² Kopun – uštrojeni petao (radi boljeg gojenja i ukusnijeg mesa). (Prim. prev.)

ni proces konstrukcije sopstva koji može podrazumevati prećutno slaganje u tako užasnom poduhvatu; nikakvu dramu bezgranične moći. Safira može da se krije mnogo uspješnije nego Nensi. Ona može – i čini to – ostati izvan normalnih zahteva egzistencije odrasle žene, jer ima na raspolaganju infantilizovanu afrikanističku populaciju.

Konačni begunac u romanu *Vile Kader* jeste sam roman. Trud koji se u zapletu ulaže u oslobađanje robinje koja je dospela u opasnost (što očigledno ne zanima, kao što smo videli, njenu majku niti ostale robinje) ima sasvim druge svrhe. Funkcioniše kao sredstvo koje autorki omogućava da promišlja o moralnoj ekvivalenciji slobodne belkinje i crnkinje robinje. To što su te jednačine osmišljene kao uparivanje, i odnos majke i ćerke vodi do neizbežnog zaključka da je Vila Kader sanjala i u snu iznova proživljavala problematični odnos sa sopstvenom majkom.

Ta imaginativna strategija je u najboljem slučaju teška, zapravo i nemoguća – toliko nemoguća da Vila Kader dozvoljava romanu da pobegne iz fikcije u nefikciju. Radi narativne uverljivosti, ona sopstvenom odlučnošću izvodi tu jednačinu na silu. To je jednačina koja se mora odigrati izvan pripovedanja.

Safira i robinja na kraju se pretvara u neku vrstu memoara, autorkinih sećanja na detinjstvo, kad je bila svedok povratka, pomirenja i nametnutog stava da je sve u redu, u nepodnošljivim, groznim okolnostima. Ućutkani, pokorni afrikanistički likovi u epilogu pripovedanja nisu ništa manje osujećeni. Ponovno okupljanje – drama tog okupljanja, kao i njegova narativna funkcija – jednako ne pripada likovima robova kao što im ne pripadaju ni njihovi robovski životi. To ponovno okupljanje je bukvalno izrežirano za autorku, koja je sad postala dete. Til pristaje da sačeka dok Vila ne izađe pre nego što sebi dopusti da prvi put u dvadeset pet godina pogleda ćerku.

Takav projekat je zamisliv jedino s afrikanističkim likovima: odlaganje zadovoljstva radi uživanja (belačkog) deteta. Posle zagrljaja, belačko dete Vila prati majku i ćerku crnkinje u njihovom narativu, slušajući dijalog, ali i svaki čas intervenišući. Oblik, detalji i suština njihovih života su njeni, a ne njihovi. Baš kao što je Safira upotrebila kao surogate ta uslužna crna tela za svrhe sopstvene moći, bez rizika, tako ih autorka upotrebljava u ime sopstvene želje za *bezbednim* učešćem u gubitku, u ljubavi, u haosu, u pravdi.

Ali, stvari pođu naopako. Kao što to često biva, likovi nešto traže, ispostavljaju zahteve da se polože imaginativni računi koji prevazilaze autorkinu volju da ih obuzda. Baš kao što Rejčel svojom intervencijom pokvari Safirinu spletku, tako i hitna potreba *Vile Kader* da spozna i shvati tu afrikanističku majku i njenu ćerku od nje zahteva da ih postavi u središte priče. Vila Kader kao dete sluša Tiline priče, a robinja, koja je u pripovesti ućutkana, dobija završnu reč u epilogu.

Pa ipak, ili baš namerno, ovde gde se roman završava, Vila Kader oseća obavezu da učini saosećajni gest prema robovlasništvu. Kroz Tilino delovanje priziva se dobronamerno uzdizanje koje ta institucija obezbeđuje. Uslužan do kraja, afrikanistički lik dobija dozvolu da progovori samo da bi potvrdio robovlasničku ideologiju, uprkos tome što

time podriva celu premisu romana. Tilin dobrovoljni naklon u istoj meri je ekstatičan i sumnjiv.

Vraćajući se u detinjstvo na kraju spisateljske karijere, Vila Kader vraća se veoma ličnom, čak privatnom iskustvu. U svom poslednjem romanu ona razmatra i opisuje značenje ženske izdaje u suočenju s provalijom rasizma. Možda nije bezbedno stigla na odredište, kao Nensi, ali mora joj se priznati da se usudila da pođe na opasno putovanje.

IZVORI

Campbell, Killis. (1936). "Poe's Treatment of the Negro and of the Negro Dialect". *Studies in English*, 16.

Cather, Willa. (1940). *Sapphira and the Slave Girl*. New York: Alfred A. Knopf.

Eliot, T. S. (1978). *Izabrane pesme*. (Ivan V. Lalić, prev.). Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.

(S engleskog preveo Ivan Radosavljević)